

ցեղա՝ կ'անցնի ըստ մասին դառնեմք մը, ըստ մասին լեքանց ու բլրոց մէջէն՝ գեղեցկատեւիւր գիւմբ, կարծես գարնանային հաճախական շրջագայութիւն մը կրնանք։ Չարժ Ժամ՝ Կոլոլէն ետքը՝ հեռուս կը նշմարեմք Աշերդ քաղաքին սպիտակ տներով աստիճանաւոր շինուածոց շատ նման, թիւրքաւ ալ թէ երեւոյ միտարեմքով, որակիւն մեծամեծ գանձերով, աստիճանաւոր բարձրացող տամանեօք։ Արաբական քաղաք մըն է՝ հայրենակ քաղաքներէն աւելի գոտարեմանով, շին Տիգրանակերտի տեղը, կ'ըսեն, շինուած է քաղաքը՝ դառնի մը վերջին ծայրն որուն հողի այժմ՝ արդէն արօրադիր եղած է։

Սղերդ իւր 15,000 բնակիչ ունի. թէ եւ քրդաւոր երկրի մէջ, բայց քաղաքին ու շրջակայ 7—8 գիւղերու լեռնայն արարեմքն է։ Մեծակամար տները շինուած են ցօյնով՝ անասկ մը դաճէ՝ որ լաւ կողմանք չէ եւ խոնաւութիւն կը զգահէ։ Փանթ մ'օրտան մէջ առնի մը շինեն, որ ի հարկէ երկուր ալ չի գիմանար։ Չմեռը՝ թէ եւ ձիւնաշատ է լեքանց վրայ, մեղմ է դաշտայն մէջ, բայց ամառն ասօթագին է սաստիկ, այնպէս որ քաղաքին ու գիւղերուն բնակչաց շատերը կը թողնեն տեղն ու լեռները Փերթան։ Գարունն կանխահաս է, եւ ձիւնը լեքանց վրայ գեւ չհասարձ՝ ծրած ծաղկած կ'ըլլան դաշտի ծառերը։ Հողին այնչափ բերրի է անդ անդ՝ որ տարին երկու եւ նաեւ երեք անգամ հունձք կուտայ, եւ իւր այլուցան բերեղեն շատ ընտիր են։ Կարեւոր անտառները դիտար կու տան որ կ'արտաձուի, ամբողջները նարար են անտառը, եւ խողով. զինք կարտաւթեան ժամանակ կ'եղակար բնակչաց, որ նաեւ շատ աղքատաց օրբտուրն պարենն է։

Այս գետաւակին մէջ՝ աւր կը ծխեն գետքանի մը հրաբուխը, բազմաթիւ են շէնուակը եւ բովը։ Տեղական գլխաւոր արտադրութիւնք են թողեց գարգերը, բամբակեայ նիւթ եւ այծենայ ձար, կանտոնց պակեր, խորքը կամ հատիկ զենքեր, ու դառնին կազմածք։

Բոլոր գետաւակին մէջ իւր 30,000 հայ կայ՝ մեծաւ մասամբ վաճառական ու երկրագործ։ Ասորիտաւորեալք են Բափրիքը՝ զոր Մահմադականք հառ ֆելլաք կ'անուանեն, աւելի են ըսն 40,000, իսկ Նիկոններն որ Գիւնապաշտ կը յորըմընեն, հազն 8,000 են։

Այս կողմանց արանց սովորական տարազն է՝ լայն աւարատ, երկայնաթեզան պտտմունքն են շապիկ՝ որուն թեզանեղ ծայրն երկուր կապեք կան զորեք ուսին վրայ կը ձգեն համագրեմքով. գլխաւորին է երկայն գլխաւոր մը՝ Իւլու անուն եւ կամ կանաճեւ մը՝ Ինլու։

Երկու օր կենդանի ետքը նամայ ինկանք Աւդերգէն գետի ի հարաւ Սղերգէն քիչ մը հեռու սպայապատկ նամայք մ'անցաք, որ տեսնի մը Երանիւր կը կապմ Պոչանա—Ջոյն եղբայր վայր. այս քրդական գետայն գլխաւոր ակնազգիւրն Հոգեւոց վանաց լայնէ կը զգնէ, եւ որուն խոր նուիրական կը համարեն Նալբը։ Այս գետն է կանաչաւորն Արեւելեան Տիգրին. մեր նոյն գետն հասած անոր 30—40 մեղր լայն է, եւ բարձրաժայռ. գեղատեւիւր հովտի մը մէջէն կը հասի։

Երկրորդ օրն Պոչանայն եւ Տիգրին գետա-

խառնուրդ՝ Թիւ գիւղին մօտ՝ կը տեսնենք առաջին անգամ յեկնները, որ լատտ են գերաններէ շինուած որ իրարու հետ կապուած են, եւ զոր կը բառնան զգուսայ եւ կարած ոչնիտներու կամ այծենույ տներ։ Այս լատտերը կը թողնեն իւր հասանքն եւ միայն կ'ուղղեն ըստ կամի՝ ձողի մը կամ իսու կըտ թէ եւճակաց ձեռքը։ լատտերը Մոսուլ ու Պաղատան կ'երթան, ուր լատտապանք կը ծախեն փայտը, դատարկ տկերը կը բառնան էշերու վրայ եւ ետ կը դառնան ցամաքէն։ Այ միայն Հերոգոսոսի ծառի թափէն մէջ կը գտնենք այս յեկններուն նկարագրուած իւրեն ճշիւն այնպէս՝ ինչպէս որ այսօր կը տեսնենք, այլ նաեւ ասոց նկար քանդակուած գտնուած է Նիսուէի պալատին աւերակաց որմց վրայ։ Ասով կը ցուցուի նաեւ թէ ինչ գլորն փոփոխութիւն կրած են ժամանակաւ. ուժգորութիւնք ու բարք այս կողմանց, ուր երբեմն հողեւորեալ անշուշտ այնպէս պարած են՝ ինչպէս կ'այսին այժմ՝ արգի բնակիչը։¹

ԳԼՈՐԻ ՓԱՍՏՈՒՆ:

ԹԻՂԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՍՐՈՒՆ ԹՆԳԻՐԸ

Ա.

Ուստահայոց գրականութեան վրայ գրած յօդուաներու միջն մէջ անդորար յիշատակութիւն մի էի արած՝ այստեղ — ի կաւկասիա — զոյգութիւն ունեցած ազգային կուսակցութիւններու վրայ։ Ենչած էի, որ Յորդ կուսակցութիւն կայ սպարիդի վրայ. որոնք իրենց օգնականներուն անուամբ կը կոչուին «Մշակական», «Արձագանքական» եւ «Կոր-Դարական» — կամ նախկին «Մեղրական»։ Աւաջնը ինք զինք կը հուսակն աղատամիտ եւ յաւաքմանակ, երրորդը կը տեղաւորուի հակապաշտ ուղղութեան վերջին ծայրի վրայ, իսկ երկրորդը կ'ուղեւ բռնէ ինքզինք միջն կիքի վրայ, որպէս զի ըստ պարագայից մերթ առաջնըն եւ մերթ երկրորդին կողմը հակի. բայց ինչպէս վերջին փորձերը ցոյց տուին, կարծեաց անհաղթ մեծամասնութեամբ իւր ուղղութիւնը միացուցած է աւելի պահպանողականներուն քան յաւաքմանակներուն։

Ուստահայոց մէջ մամուլը մեծ ոյժ է, աւելի քան Զաւակահայոց մէջ։ Տիգրին մամուլը ինք կը ստեղծէ ճիշդ իրենց իւր կուսակցութեան հա-

¹ Այս անդ կ'ընդհանրեն ուղեւորաց նկարագրութիւնը, վառն զի մասցանք՝ որ ամբողջին քաղաքէն քիչ մ'աւելի է, հետաքրքրական չէ մեզ համար։ Ու զի, որպէս յայտնար մէջ կը նկարագրեն իրենց համար գեղի ի ճշգրիտ ու Մոսուլ, եւ անկէ ի Թաւրիէ, միջին Ա. թերթն, որմն ապա գարնան եւ բնչիւ ու կատարեց ծովու փոխով։

մար, ինք մատնանիչ կ'անէ թէ ինչ դիրք պէտք է բռնել այս կամ այն ինչոյց մէջ, ինք մի խօսքով՝ առաջնորդ կը կանխէի որոշ ուղղութիւն, ուր որ Կ.Պոլսոյ մամուլը մեծաւ մասամբ զբաղած է արձանագրելով կատարուած իրողութիւնները։ Թէեւ ոչ կատարելապէս անգոյն է ոչ ալ առանց փորքի ի շատէ յայտնի ձգտման։ Բայց այս վիճակը ի հետեւութենէ է իւր քով եւ ոչ թէ ինքն է գլխաւորաբար նոյն վիճակի արտագրին ու շարժառիթը։ Այս պատճառաւ է որ արեւմտեան շարժումը մէջ այս կամ այն լրագիրն գործիք կը համարուի այս կամ այն կուսակցութեան, ուր որ Ռուսահայոց մէջ ճշդիւ պարզէս չէ, այլ լրագիրներն իրենք են պարագլուխ եւ միանգամայն հետեւաբար ուղղիչ գործիք որոշ կուսակցութեան։

Ժողովրդեան մէջ կուսակցական ոգւոյ դարձումն — ցորչափ այս ոգին ըմբռնուած եւ համագումարէ հեռացող արտայայտութիւն է, — ու միայն տուութիւն է միտաբար չէ, ինչպէս ոմանք կը կարծեն, այլ ընդ հակառակն ուրախակի է եւ օգտակար։ Կուսակցութիւն կազմելով որոշ նպատակի իրագործման եւ որոշ գաղափարի յառաջացման համար՝ ժողովուրդը կամ սորա հասկացող մասը՝ յայտնի կերպով կ'ապացուցանէ թէ ինք արդէն այնչափ մասնորային հասուն վիճակ է ստացած, որ կարող է անձամբ իսկ դատել իւր օգուտը, հասարակական այս կամ այն խնդրի օգտակար եւ վնասակար կողմը, եւ ըստ այնմ հետեւիլ նոյն խնդրին։

Կուսակցութիւն կազմակերպելը ընդհանուր օգտի յառաջացման համար — ինչեւեւ անհնար չէ արդիւնք է։ Աս' ճշմարտութիւն մի է, որու դէմ ոչ մի հակառակ խօսք չի գործեր։ Բայց ցանկալին այն է, որ կուսակցութեան անդամներն իսկապէս են բացառապէս որոշ profession de foi ի հետեւութեամբ յարած լինին միեւնոյն, զիրենք կապող մի ընդհանուր հանգոյց լինի հասարակական ասպարեղի վրայ, եւ ներքին համոզմամբ միայն ծնան իրենց մէջ կուսակցական, գաղափարակցական միութեան սերմերը։ Այս կէտի մէջ է որ Ռուսահայոց կուսակցական միութիւնները կը կարան։ Անձեանքն հաշիւներու առեակէտը փոքր դեր չի խաղար այս միացումներու իւր շարժառիթ, իւր սեպչական համոզման հակառակ՝ ազդեցականութեան, խնամութեան եւ այլ մասնաւոր, ընտանեկան հայեացքներու վրայ հիմնուելով, այս կամ այն կուսակցութեան վերաբերիլն աննշան թուով չ'երեւար այստեղ։ Սակայն կըրնանք վստահօրէն յայտնել, որ այս վերջին պա-

րագաներն՝ համեմատաբար աւելի սակաւազէպ են քան առաջիններն։ Ռուսահայոց կուսակցութեան կազմիչ մասնիկները մեծաւ մասամբ գաղափարակցութեան խմորով են ձուլուած, եւ մենք մանաւանդ այն պատճառով կ'ուրախանք ինք այս կազմակերպութեանց համար, վասն զի այն որ մինչեւ ցարդ դեռ եւս անորոշ կերպով եւ մերթ ընդ մերթ կը ցրանար, այժմ արգեն որոշ գունով մարմնացած կը տեսնուի։

Մեր յիշած սոյն 3 կուսակցութեանց պարագլուխներն, գէթ որքան հրապարակի վրայ կ'երեւան՝ հետեւեալներն են. «Մշակի» խմբագիր պ. Գրիգոր Արծրունի յառաջիմականներու համար որ նոյն է Մշակականներուն, Արձաքանքի, խմբագիր պ. Արգար Բովճանիսեան Ռաձաքանքականներուն եւ «Նոր-Գարի» խմբագիր պ. Սպանդար Սպանդարեան նախկին Մեղուականներուն (այժմ դադարած «Մեղու» լրագրի կողմամբ, որու շարունակութիւնն է «Նոր-Գարը»)։ Արձաքանքականները՝ ինչպէս ասինք վերեւ, միջին շտաբով կ'ընթանան այն դիտմամբ, որ ըստ հանգամանաց կամ մէկին յարին կամ միւսին, գէթ այսպէս կ'երեւար ցարգ, բայց հիմայ որոշ կերպով յարած են Մեղուականներուն՝ գէթ որոշ խնդիրներու մէջ. եւ այս դաշնակցութիւնը fait accompli է արդէն։ Գաշնակցութիւնը կազմուած է գէթ ըստ երեւուիլին՝ այն պայմանաւ որ հրամանատարութիւնը պ. Արգար Բովճանիսեանին յանձնուի, իսկ Նոր-Գարականաց ծանօթ առաջնորդը նորա փոխանորդը կամ օգնականը միայն լինի։

Արպէս զի չափազանց վառ գոյն չտան մեր ընթերցողներն այս «ազատութիւն» կամ յառաջգիմական եւ «պահպանողական» բառերուն հարկ կը համարինք պարզաբանել, որ ոչ «ազատամիտ» բառով կրննի կամ եկեղեցւոյ հակառակող պէտք է ըմբռնել, ինչպէս սովորական է կրննել, եւ ոչ ալ «պահպանողական» խտառակաշիւ աւանդապահ, գէթ իրենց յայտարարութիւններէն դատելով։

Ազատամիտ դասը կը պահանջէ ինչդիրք մեր կողմէն առ այժմ նեղ շրջանի մէջ միայն փակելով, որ հայ եկեղեցւոյ մէջ ժամանակի ողւորն համաձայն բարեփոխութիւնը կատարուի, կ'ենթադրուի առանց հիմնական կանոնաց եւ մասնաց դպչելու. եկեղեցականութեան մէջ երեւան եւ կող բազմութիւն զեղծումներու առաջն առնուի, եւ առ հասարակ այնպիսի ներքին բարեփոխութիւնը իրագործելն, որոնք հայ եկեղեցւոյ ժողովրդականութիւնն եւ նորա կրօնա-

կան ամեն էական մասերն պահելով՝ հանդերձ՝ ըստ ամենայնի կամ ըստ կարելոյն զղջն համար ձայնեցընէ արդի դարձուք քաղաքակրթական պատահանքն։ Այնպիսի սովորութիւնք եւ եկեղեցական ժամանակաւոր ներքին օրէնքն որոնք տասնեակ դար յառաջ սարդոնքուտ համար եին սահմանուած, յարմարեցուն ներկայ դարի հաստատեալներու համար եւ կամ ինչ որ այն ժամանակի մարդկան համար աւելորդ էր համարուած եւ չէ սահմանուած կամ նախատեսուած, այժմ արդէն որոշ օրէնքով մուտ գտնէ։ Մի խօսքով՝ ազատամիտ կողմած կուսակցութեան բարձանքն է ոչ թէ քանդել հինք կամ բողոքականութիւն ժողցնել իշխանաւոր հայ եկեղեցւոյ ետ թիւնն մէջ, ինչպէս հակառակորդները կ'ամրապնդանեն, այլ նոյնը առողջացնել քարեկարգել եւ զեղծմանց ազնւեալ տոնելու ներկայ դարու օրէնք մուծանել եւ կամ այն մասերն, որոնք մնչեւ հիմաջ ոչ մի յատուկ կարգ չուանէին, յստակ կերպով եւ ժամանակակից ոգւոյ ազդեցութեան տակ որոշ կանոնի ենթարկել։

Միւթ կողմէն՝ պահպանողական տիտղոսով ճանշուած կուսակցութիւնը՝ մեծապէս կը զգուշանայ եկեղեցւոյ ներքին բարեկարգութեան ինդիք յարուցանել, երկնելով որ այդ կերպով իշխանաւոր նուիրապետական իշխանութեան հետ բուած տրուած կը լինի։ Մենք այսու ամենայնի չենք կարծել թէ այդ գոտակարգն իրող այն համոզման լինի, ինչպէս կը պնդեն ազատամիտները, թէ պէտք է եկեղեցականութեան մէջ երեւան ելած զեղծումները պահպանել, եկեղեցական կարգաց հիւանդ կողմը նոյնութեամբ աւանդել ապագային եւ այլն, եւ այս ամենայն լոկ անձնական շահուց տեսակետով։ Գործը ի շտառ առաջը պատողութեան տէր հայ մարդէն՝ որքան եւ նա պահպանողական լինի՝ այսպիսի տխուր համոզումով դժուար է սպասել, մենք հակամիտ ենք աւելի հաստատել՝ դատելով մեզ եղած յայտարարութիւններն՝ թէ պահպանողականներն կամ գէթ նոցա «արձագանքական», մասը ոչ թէ «խաւարամտութեամբ», եւ որ կ'ընդգրկանան՝ աղտոտմաներու, այլ այս վերջիններու բարեկարգութեան ծրագրին իրագործումը կանխահետ համարելով։ Սակայն ինչ գիլքի կամ գրութեան մէջ ալ որ գտնուի պահպանողական կուսակցութեանը, — ցորտափ երիտասարդութիւնը ստատար մտամբ՝ «մշակութեան» է, եւ քանի որ այս վերջնայն համակողք եւ գաղափարակից բազմամեծիւ եւ ոչ աննշան հայ եկեղեցականներ եւս սկսած են ապարկել գութու գալ, — անասարկուսել է

որ եթէ ոչ ներկայն ամբողջովին՝ գէթ մօտ ապագայն՝ յառաջդիմականներու, կողմը պիտի հակի։ Պ. Արթուրեանը եւ իւր «համախոհներու» յառաջ բերած շարժումը զգալի կերպով կը տարածուի նաեւ ժողովրդեան հասարակ դասի խաւերու մէջ, որուն քիչ չ'օգնէր զր. Արթուրեանը եւ իրեն գաղափարակից քանի մի ծանօթ հայ եկեղեցականաց հետգհեան աւելցող ժողովրդականութիւնը։ Անշուշտ սխալ է ասել թէ ժողովուրդն ընդհանրապէս համոզուած է ազատութեամբ, քանի որ գեւ շատ մութ կերպով կը սկսի ըմբռնել այն տարրերութիւնն որ կայ երկու սկզբանց մէջ։ Ժողովուրդն եւ մանաւանդ հայ ժողովուրդը հնապահ է, աւանդապահ է. եւ այս աւանդապահութիւնը նա կը հասցնէ մինչեւ անգամ՝ ձեռնադրուածութեան, այնպէս որ ձեռնի փոփոխութիւնն իսկ նորա աւագ համար արդէն հարուած տալ է բուն իրին եւ թեան։ Պահպանողական կուսակցութիւնն ամենէն աւելի ժողովրդեան այս արմատացած զգացմանց վրայ է, որ կը յենու իւր զգուշութիւնը պաշտպանելու եւ կուսակցութիւնը յառաջանելու համար։ Պ. Արթուրեանը եւ իւր կուսակցութեան գործն աւելի դժուար է, նա կը պատեարագի տիրող կարգի եւ սովորութեան գեւմ։ Դեռ կ'ստաշարդիք հայ ժողովրդին փոփոխութեան, երբ հակամիտ կողմին կը լսուի քահանայութեան։ Երբ արդէն 1872էն սկսեալ առաջին անգամ Պր. Արթուրեանը հրատարակ նետեց փոփոխութեան բառը, ժողովրդեան այն մտաբեր նոյնը ըսած էր արդէն այն թուականին յազարմանքի «Հիւսիսափայլի» միջոցաւ, եւ ժամանակակից ուսանող եւ նոր հոգւով կրթնող երիտասարդութիւնը չուշտացաւ ըմբռնել թէ ի՞նչ տակ կ'ուզէր «Մշակ», որ լայց միւս կողմը կար ստատար թիւ մի՝ «Երեւն», որ չէր կարողար լրագրել, եւ ար փոխն ի փոխ տալու էր լսել թէ նորակազմ կուսակցութեան եւ թէ հին դրութեան պաշտպաններու ձայներն եւ ցուցմանքները. եւ որովհետեւ աւելի դժուար է նոր եւ անսովոր կարգն ընդունելը քան թէ արդէն ընտելացած, routine դարձած սովորութիւնն աւ ձեռք հետեւապէս՝ բուն ժողովուրդը, ամբողջ ծնաց այն ժամանակ պահպանողականներու կողմն, մանաւանդ որ այս վերջիններն իւրեւ նեցական կամ նոյն իսկ առաջնորդ ունէին հոգեւորականութիւնը, որու ազդեցութիւնն անժխան է։

Արթուրեանուած էին արդէն սակայն, այնպէս որ 1872էն մինչեւ հիմա նոյն իսկ ժողովրդեան հասարակ գոտակարգի, կամ աւելին

կ'ստի՛նք՝ նոյն իսկ հոգեւորականութեան մէջ, որ միշտ գերազանցացողէն պիտի հարմարեալանայ եւ իրան, Կաթողիկոսաց արքեպիսկոպոսի մեծ փառօրհմութեան էր սկսած յառաջ գալը: "Մշակիչ" այն անգղերէնը թէ "Անտրոփոսիս եւ միշտ հնչին, բԱՆՈՒՅԻ հեւտեւութիւնը մեռելու թեան կ'առաջնորդեն, իսկ դորտ հափառակ ժամանակի հոգանքի համեմատ, դարեւ քաղաքակրթութեան պահանջները հաւանածայն շարժի՛ն եւ. առնէ հասարակական կազմակերպութիւն, նոյն իսկ եկեղեցական վարչութիւն եւ ազգային ներքին կապեր անհրաժեշտ կերպով յարմարեցնելը նոյն պահանջանք" միակ պրոպագանդէն ինքնագոյնութեան եւ յառաջնորդութեան, որպէն բաւական հող է պատրաստած իրեն համար, նոյն անգղերէնի գրառելով ոչ միայն հոյ երիտասարդութիւնը այլ նաեւ, եկեղեցականութեան մէջն յայտնի անձինքը — Ալեք շարժումը, կարեւոր առ ցաղափարաց այս յեղափոխութիւնը պիտաւր կազմութեան մէջ է գրած պահանջանքանքները, որոնք կը զգան թէ իրենց բանակն ասորեանքներ կը սկստունայ, քորքերը կ'անսպասան, եւ իրենց ասկէ գէթ 10 նոյն իսկ 3 տարի յառաջ ունեցող յոյժն այլ եւս նոյն փոքրահոյժութիւնը քաղաքի իւր շարժումը, Եւ այս ճիշդ այն ժամանակ, երբ հակապաշտ կուսակցութիւնը, ազատամիտ զարմախաղը, շարունակելու զննադրեւ կը հաւաքէ իր գործակի տակ եւ փորձով կ'ապացուցանէ թէ ինք աւել իւր ԴԱՅՈՒՅԻ ճիշտ որ ներշնչուած է յառաջնորդութեան հետապնդ, ապագայի յոյժով եւ ազգային կեանքի եւ հիմնարկութեանց քաղաքակրթութեան կատարեալ սկզբով: Իրաց այս գրութեան մէջ շատ բնական էր, որ ուժեղ մարտաւ մի պատահէր երկու բանակաց մէջ, եւ թէ որ հզոր նորակներ եւ թէ ազատամիտը զգալով, այս ճակատամարտի կուսակցութիւնը, որ եթէ գեւ զերջնական կերպով պիտի չուէր պայքարի վարձանք, բայց գէթ զօրաւոր կերպով պիտի ապացուցանէր թէ ո՛ր կողմն իրաւունք պիտի ունենար պատահեալ իր յոյժի եւ հասարակութեան համակցութեան վրայ վստահելու Տփղիս՝ իրեն գլխաւոր տեղի կամ իրենց ներքին Բոսանայոց մտաւոր յոյժի բնականաբար գլխաւոր ճակատանքի պիտի լինէր: Բանի մի մասնակի մարտունակներն վերջ, ինչպէս էին Է շարունակական ընկերութեան, ժողովները եւ մասամբ նաեւ: "Քաղաքագործական ընկերութեան" վարչութեան խնդիրը, որոնց մէջ պահպանողականը կատարեալ պարտութիւն կրեցին, մտնեցած էր ժամն երբ երկու կուսակցութիւնն եւս իւր մեծ մարտաւ պիտի ունե-

նար թէ Տփղիսի եւ թէ Ե. Գալաց լուսագիրներն երկարորեն գրեցին այս մասին, բայց ինչպիսի պնդան կարեւոր է որ մանաւանդ մեր վերջինքալ բացատրութիւններու իրեն ըստն անհրաժեշտ կը համարին համառօտիւ նոյնն այստեղ եւս պատմել:

1891 Ապրիլ 16ին կը վախճանէր Էլիւսանայ կաթողիկոս Մակար Ա.: Բոսանայոց եւ կեղեցական գործոց կառավարութեան համար Բոսանայ կառավարութեան առաջ 1837ի օրէնքի համաձայն, որ ծանօթ է Պրոքսիէի կամ Բոսանայ համար գլխաւոր անունով, Էլիւսանայ կաթողիկոսի գերիշխանութիւնը ընդունող անուն հոյ թեմ՝ թէ ի Բոսանայ թեմ պիտի մասնակցէր նոյն կաթողիկոսի ընտրութեան մի հոգեւորական եւ մի աշխարհական պատգամաւորով, որոնք յոյն պիտի ընտրէր համեմատ անձամբ պիտի ներկայ լինէին, որոնք ձայն ունեւարդ համար վերջնական ընտրութեան մէջ: Երբ աւել տեղ սկսած պատգամաւորութիւններ տեսնուել թեմական աշխարհական պատգամաւոր ընտրութեան, քանի որ հոգեւորական պատգամաւորը նոյն ինքն թեմական եպիսկոպոսն էր: Եւ ահա ասպարէզ նեղուեցան ազատամիտ եւ պահպանողական կուսակցութիւնները, որոնց նպատակն էր այնպիսի 2 թիկնածու քաղաքակրթ ապ Բոսանայ կայսեր հաստատութեան, որոնք քաղաքականաց լինէին իրենց, Էլիւս կուսակցութիւններն ալ ունէին իրենց թիկնածուները, Բոսանայոց համեմատաբար իրենց բազմութեան աւել ընտրէր ձայն աւելն այս ընտրութեան մէջ քան Յաճկա-հոյք աւել ընտրէր թեմ ունենալով քան այս վերջինք, բայց հոգեւոր եր օրէնքի քառացի պատահան իրագործել: Անշուշտ որոնք ձայն չուէր Տփղիսի պատգամաւոր, բայց սա աւելի մ'էր որ երկու կուսակցութիւններն իրենց հաշիւը մարքէին եւ ահա սկսած ընտրութեան պայքարն: Ամբողջ Տփղիսի թեմն եւ մանաւանդ Տփղիսը առանձին պեւորութեամբ ձեռք առաւ այս խնդիրն եւ նախական ընտրութեանց ժամանակ՝ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն անհոն քան թեմականց այնպիսի ծխական կամ վիճակային պատգամաւորներ ընտրել տալու, որոնք անպատճառ ձայն տային իրենց կուսակցութեան թիկնածու պատգամաւորին լիցատախանքու պարագլուխը, որ Գրիգոր Արքեպիսկոպոսն ամբողջ առաւ շարկեց ինք զինք ընտրելի իրեն Տփղիսի թեմական պատգամաւոր, եւ այս՝ այն համարձակ, անշահաւոր եւ անկեղծ վարմունքով, ինչ որ յառուկ է իրեն — Էլիւս ճանապարհով գի-

մեյրով իւր նպատակին, եւ յայտնելով միանգամայն թէ զով կ'ուզէր ինք եւ իւր կուսակցութիւնը կաթողիկոսական դահի վրայ բազմած տեսնել: Այս բացարձակ յայտարարութիւնը ծաղը եւ ծիծաղ ազդեց Արձագանքին եւ Նոր-Գարին եւ իրենց կուսակցութեանց, որոնք առանձին «Մշակի» հետ ափօնելու ջոկ չունէին. ուստի միացուցին իրենց յոյժը եւ կազմեցին պահպանողական կուսակցութիւնը, իբրեւ կաթողիկոսական թեկնածու առաջարկելով այնպիսի եւ պիտիպոյսներ, որոնք իրենց հետ գաղափարակից էին, եւ Պր. Աբգ. Բովհանիսեան Արձագանքի խմբագիրը՝ առաջարկեց ինքզինքն թեկնածու պատգամաւոր: Ահապէս պայքարէ, մաքառումներէ յետոյ, Տփղիսի Առաջնորդի կողմէն թեկնածու պատգամաւորի ընտրութեան համար նշանակուած Մարտի 8-ի օրը՝ «Մշակի», կուսակցութեան ձայնակից աւելի շատ միջնակար ընտրող կար ֆէյհ Նահապետի կուսակցութեան մէջ: Բայց ընտրողական իրաւացի Առաջնորդի կողմէն բռնաբարձան պատճառաւ Պր. Արեւունի եւ իւր համախոհները բաղդեցին Մարտի 8-ի գէտ, եւ զլացած իրենց մանակցութիւնը:

Փորրամասնութիւնն ընտրեց Պր. Աբգար Բովհանիսեան թեկնածու պատգամաւոր եւ Պր. Սպանդարեան candida. Բայց այս ընտրութիւնը նոր զարկին եւ արդարացի ցատու մ պատճառեց ի նկատի ունենալով կատարած անկանոնութիւնը: Ելծմանայ Ամբողը, որուն մատուցուած էին ազատամիտ կուսակցութեան բողոքները, յապկեց այս բողոքներու օրինաւորութիւնն եւ Ապրիլ 22ի նոր ընտրութեան ժամանակ՝ 44ի դէմ 58 ձայնով ազատամիտները տարին յաղթութիւնը, որով եւ որոշուեցաւ երկու կուսակցութեանց ճակատամարտի վախճանը, զոր գծուար չէր գուշակել նաեւ ի սկզբանէ:

Այս պայքարի մէջ մէկ կուսակցութենէն դէպ ի միւսը զանազան ոտու մներ պատահեցան, բայց իրական արդիւնք չունեցան:

Եւ այսօր Տփղիսի մէջ եւ ամբողջ Ռուսահայոց մէջ յառաջադիմական կուսակցութիւնը կը տնձէ իւր յաղթանակը: Տեսաքան է նա. այս կէտը կախում ունի ընտրելի կաթողիկոսի անձնաւորութենէն՝ շատ տեսակէտով:

ՔԱՅԻՐՈՒՄ:

Կ. ՏՈՒՐԵՆՆ

ՄԱՅԵՆԱՌՈՍԱԳԱՆ

Մերոյ աշուարան: — Բաղարան Փրանսերէն չայ. աշխարհիկ: Կ. Պոլիս. Տպգր. Գ. Պարտաւորան. 1892: 8^ր Նոյն 1092:

Վաղդիւրէն լեզուին կարեւորութիւնը նոր Բառարանի մէջ ալ տեսաւ. ճշունք ի մերադէպոյս: Մ. Նուարանին Բառարանը, որուն արդէն ծանօթ էր գրչութիւնը նաեւ իւր ծննդենէն ալ յառաջ. այս կարեւորութեան թերեւ լեզունը որոշուած է՝ ունենալով նպատակ «գիրայնել այդ կարեւոր լեզուէ եղած ամենօրեայ թարգմանութիւններն եւ նպատակ՝ որքան հնար է՝ անոնց ճշգրտութեան եւ վայելչութեան». Դ. (Թ. Լ. Եր. Ե. 1) Թէ արդեօք Յայրապետ Նեղինայի անկեղ հասան է այս վախճանին սոյն Բառարանին յօրինմամբ՝ եւ Բառարան ալ կրնայ հաղորդել զայն գործածող «առաջարկած նպատակին»՝ հեղինակն երկուքն Յառաջարկով մը կ'ապահովէ՝ գէթ լեզուային, երբ մի բոս միտէ՝ կը պարզէ այն առաւելութիւնները, այն յատկութիւնները, այն նորագիտ հնարները, յորոց զուրկ էին ցոյս վայր բերացած զաղդիւրէն. հայերէն Բառարանները: Իսկ մենք այն խօսքերով ապահով ըլլալէն յառաջ՝ յամենայն արտէ կը բաղձանք՝ որ քիչը սոյն բոլոր կենսականութիւններն ստուգէ եւ հաստատէ գործնականացնէ:

Այսպէս Բառարանն գործնական կենաց փորձարարին յանձնելէն ետքը՝ թերեւս օգտակար է զրազեալ հասարակութեան եւ բազմապատկ հեղինակին ալ բաղձալ՝ եթէ Բառարանին նպատակն աչաց առջեւ ունենալով՝ փորձեցէ համառօտի տեսնել թէ որչափ կը դիւրացնէ զաղդիւրէնէն եղած թարգմանութիւնները եւ ինչչափ կը նպաստէ անոնց ճշգրտութեան ու վայելչութեան: Եւ միմիայնեցէ մեր տեսութիւնը լիաւորաբար հետեւեալ կէտերուն վրայ՝ դիտելով Ա. զաղդիւրէնի միտքը, որ թարգմանութեանց դիւրութեան զլիւստար եւ էական միջոցն է. Բ. հայերէն լեզուն, որմէ կախումն ունին թարգմանութեանց ճշգրտութիւնն ու վայելչութիւնը: Այս կրկին կէտերէն ինքնին կը հետեւի Գ. կէտը՝ թէ Բառարանն իւր նախորդներէն առաւելութիւն ունի՝ եւ թէ որն է:

Եւ հեղինակն Յառաջարանին մէջ (եր. Ժ. 2) իւր Բառարանին միտքն ու առաւելութիւնն անաւարտօր միանգամայն ցուցնելու համար յառաջ կը բերէ Պէշքերէն, Լարուսի, Լիդրէի հոյս եւ բազմապատկ Բառարաններն եւ ուրիշ տառեր շափ զաղդիւրէնի ու հայ հեղինակաց գործքերը, զորոնք՝ եւ դիւրաբար զլիդրէն իբրեւ «հաստատու առաջնորդ» եւ աղբիւր ընտրած ու գործածած է: Տարակալ չկայ թէ վերոյիշեալ զաղդիւրէն հեղինակներն «հաստատու առաջնորդ» եւ ճշգրիտ աղբիւրներ եւ. սակայն խնդիր սա է թէ ինչն ալ նոյին հաստատութեամբ ու ճշգրտութեամբ հետեւած է այն առաջնորդաց քայլերուն, բովանդակած է իւր Բառարանին մէջ՝ ինչ որ այն աղբիւրներն իրեն նիւթ կը մատակարարէին առաւել: Աս այս հարեւանցի հայեցումածք մը բաւական է իսկոյն օրոշելու թէ այն յորդաւատ աղբիւրներէն շատ